

A. JONAITYTĖ

RATELIO VERPSTĖS IR JOS DALIŲ PAVADINIMAI¹

Didžiojoje Lietuvos dalyje verpstė dabar tvirtinama prie ratelio – įstatoma i gulsčiojo ratelio krėslą arba į stačiojo ratelio špūlės skersinio galą. Prie ratelio tvirtinama verpstė būna dviejų tipų. Pirmojo – labiausiai paplitusio – tipo verpstė susideda iš gana ilgo vertikalaus stiebelio, trumpesnio i jį įstatomo horizontalaus stiebelio ir į pastarojo galą įstatomos tam tikros lentelės (kai kur reketuko, šakutės)². Kuodelis prie lentelės dažniausiai prismeigiamas mediniu, rečiau kauliniu ar metaliniu smaigeliu, o kartais – pririšamas. Antrojo tipo verpstę sudaro lentelė su ilgu kotu, įstatomu į atitinkamą ratelio dalį, ir smaigelis ar virvutė kuodeliu pritvirtinti³.

Prietytiniais ir iš dalies pietiniais Lietuvos pakraščiais bei netolimose Baltarusijos TSR esančiose lietuviškose salose tebéra išlikusi senovės verpstė, visai atskira nuo ratelio. Tai didoka kuodelio lenta ilgu kotu, kurio galas prikaltas prie speciaлиos formos pagrindo plokštės. Verpiant plokštė dedama ant kėdės ar suolo, ir ją prisėda verpjė⁴. Kuodelis prie tokios verpstės dažniausiai pririšamas, o pati verpstė būna neišardoma.

VERPSTĖS IR JOS STIEBELIŲ PAVADINIMAI

Visos verpstės pavadinimas iš tarmių užrašytas palyginti negausiai, o užrašymai pasiskirstę labai netolygiai. Verpstės bendro pavadinimo visai nėra užrašyto iš žemaičių. Vakarų aukštaičiuose, be poros išimčių, duomenų turime tik iš kelių paribinių pietinių šnekelių. Vidurio aukštaičiuose to objekto pavadinimas pasitaiko užrašytas irgi tik iš pietinės tarmės dalies (i pietus nuo Kédainių). Negausūs ir atstiktiniai duomenys teturimi ir iš rytu aukštaičių – užrašymai be jokio dėsningumo išsibarstę po visą plotą. Užtat, išskyrus tik vakarinę dalį (maždaug iki Nemuno), pačios verpstės pavadinimas kone dėsningai užrašytas dzūkų tarmėje.

¹ Straipsnyje nagrinėjami duomenys, užrašyti pagal Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programą (žr. Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa, Vilnius, I leidimas 1951, II – 1956, p. 15, klausimo nr. 31). Iš dalies jie dar papildyti Lietuvių kalbos žodyno kartotekos medžiaga.

² Piešinį žr. Lietuvių etnografijos bruozai, Vilnius, 1964, p. 302; Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija, Vilnius, I leidimas 1954, II – 1958, p. 126.

³ Žr. Lietuvių etnografijos bruozai, p. 303, pav. 167(3).

⁴ Piešinį žr. Lietuvių etnografijos bruozai, p. 299, pav. 162. Beje, iš kelių prietytininių dzūkų šnekų turime užrašytą netgi verpstės prišėdamosios dalies pavadinimą. Tai ranka Nč, šikinė Mžn, Dv, šiknā Dbč, uodegā Daul, Grv.

Užrašymų negausumui ir netolygiam pasiskirstymui būta ne vienos priežasties. Pirmiausia, Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programoje ir instrukcijoje pačios verpstės kaip atskiro objekto pavadinimo iš viso nebuvu reikalaujama. Antro, ir pirmųjų dviejų tipų verpstės į ratelį įstatomos verpiant linus ar pakulas (vilkas – tik kai kuriose vietose), o šiaip laikomos nuo jo atskirai, tad Atlaso medžiagos rinkėjai, ypač dirbdami be instrukcijos, kur pateiktas ratelio su įstatyta verpstė piešinys, pačią verpstę lengvai galėjo pamiršti užrašyti: verpstės ir jos dalį pavadinimų visai neužrašyta daugiau kaip iš 50 turtųjų vietų⁵. Trečia, vakarinėje lietuvių kalbos ploto pusėje, sprendžiant iš visiško bendrojo verpstės pavadinimo užrašymų nebuvimo, jos kaip atskiro objekto pavadinimo, atrodo, gali ir apskritai nebebūti. Tuo tarpu apstūs duomenys iš dzūkų šnektų aiškintini tuo, kad ten dažnai tebeturima senojo tipo – atskira nuo ratelio – verpstė, paprastai žmonių laikoma vienu dalimis neskirstomu objektu. Kad čia tikrai taip yra, patvirtina labai negausūs atskirų verpstės dalį pavadinimų užrašymai kaip tik šiose dzūkų šnektose. Ir pagaliau, tiek pačios verpstės, tiek jos dalį pavadinimų pilnas ar nepilnas, tikslus ar netikslus užrašymas, kaip kartais aiškiai matyti iš surinktosios medžiagos, gerokai pareina ir nuo subjektyvių priežasčių, – nuo tarmių tyrėjų išmanymo, geros valios, tikslumo, o kartais net nuo jų individualaus „skonio“.

Užrašytieji visos verpstės pavadinimai paprastai yra tokie pat, kaip bendrieji abiejų jos stiebelių pavadinimai, o kartais, jei stiebeliai vadinami katras savaip, kaip vertikalojo ilgojo stiebelio pavadinimai (pvz., *verpsčiōkas*: 1. verpstė; 2. vertikalusis ir horizontalusis verpstės stiebeliai; 3. vertikalusis stiebelis). Žymiai rečiau tokis pavadinimas būna užrašytas kaip horizontalojo stiebelio vardas. Tik reikia pabrėžti, kad joks pavadinimas keliomis reikšmėmis paprastai nebūna užrašytas toje pačioje vietoje: vienoje jis užrašytas viena reikšme, kitoje – kita ir t. t. Dvi to paties pavadinimo reikšmės užrašytos vienoje vietoje gali būti tik tokiu atveju, kai ta vieta tirta du ar tris kartus ne vienu metu: vieni tyrėjai yra užrašę vieną reikšmę, kiti – kitą ir t. t. Tokie daugiareikšmiškumo atvejai gali rodyti du dalykus: 1) kad verpstės ir kai kurių jos dalį pavadinimai tarmėse jau nebe visada griežtai diferencijuojami ir 2) kad atlaso medžiagos rinkėjai patys nelabai kaip tas dalis ir jų pavadinimus tesuvaikė. Kiek galima spręsti iš medžiagos analizės, daugiareikšmiškumas pareina nuo abiejų minėtujų dalykų.

Daugiareikšmis pavadinimas kartais turi gana kompaktišką vieną bendrą arealą arba bent jau savotišką koncentracijos plotą. Turint omenyje tai, be to, stengiantis kiekvieną pavadinimą nagrinėti vienoje vietoje, pačios verpstės pavadinimai į atskirą skyrelį neišskiriama, bet aptariami drauge su atitinkamais jos dalii – stiebelių – pavadinimais. Čia galima pasakyti tiktai tiek, kad visi užrašytieji pačios verpstės pavadinimai turi šaknį *verp-* (rečiau *varp-*) ir kad kartais jie pareina dar ir nuo objekto tipo. Pvz., apie Drūskininkus į ratelį įstatomos verpstės pavadinimas yra *verpsčiōkas*, o senosios, visai atskiros nuo ratelio – *veřpstis*.

Stengiantis prisilaikyti kokios nors pavadinimų nagrinėjimo eilės sistemos, tos pat šaknies verpstės ir jos stiebelių pavadinimai apžvelgiами pagal reikšmių gausumą: pradedama nuo keturiareikšmių ir baigianta vienareikšmiais, reikšminių grupių

⁵ Verpstės ir jos dalii pavadinimai gali būti neužrašyti ir dėl kitko, pvz., iš buv. Klaipėdos krašto tarmių jie labai dažnai neužrašyti todėl, kad ten gana seniai verpimas buvo užmestas ir ilgainiui gerokai primiršti ratelio dalii pavadinimai.

viduje laikomasi alfabeto tvarkos. Pačios reikšmės dėl trumpumo žymimos romeniškais skaitmenimis: I reiškia, kad žodis užrašytas kaip visos verpstės pavadinimas, II – kad žodis užrašytas kaip bendras abiejų verpstės stiebelių pavadinimas, III – kad žodis užrašytas kaip vertikaliojo verpstės stiebelio pavadinimas ir IV – kad žodis užrašytas kaip horizontaliojo verpstės stiebelio pavadinimas.

1. *verp-* (*varp-*) šaknies pavadinimai. Ivairiareikšmiai tos šaknies pavadinimai sudaro kompaktišką bendrą arealą, apimantį didesnę pusę viso lietuvių kalbos ploto. Vakarinė šio arealo riba, prasidėjusi prie Latvijos TSR sienos, eina per Namajūnus, Saločius, Kriauskius, Joniškėli, Rozalimą, Voskónius, Liùtkiškius, Lėgečius, Šaūkotą, Šnipaičius, Laužus, Betýgalą, Ilgižius, Rugénus, Vandžiogalą, Batégalą, Karmélavą, Póderiškius, Mauručius, Plutiškes, Igliáuką, Liudvinavą, Kalvariją, Liubavą. I vakarus nuo tos ribos *verp-/varp-* šaknies pavadinimai užrašyti tik iš nedaugelio atskirų vietų.

a) Var. su *verp-*. Užrašytas visomis 4 galimomis reikšmėmis, tačiau labai retas ir išsibarstęs yra pavadinimas *vēpstē* (/verpstē/) ir jo deminutyvai. I reikšme užrašyta: var. *vēpstē* Dknn⁶, Rb, Rk, Vrks, Grb, Ldž, Arn, Pjv, Gnn, Šlčn, Kč, Rud, Lz, Zt, var. *verpstē* Lkm, Rop, Mgn, Šms, Vēž, Aps, Kmo, Zt, dem. *verpstēlē* Jnšk, Rz; II reikšme: var. *vēpstē* Ob, Gdē, Ut, Vdšk, Ig, var. *verpstē* Vrš, Lgn, dem. *verpstēlē* Čkn; III reikšme: var. *vēpstē* Antk, Blč, *vēpstē* || *verpstē* (tarm. *varpstā*. || *vāpsta*.) Jtk; IV reikšme: var. *verpstē* Ds, dem. *verpstēlē* Rd, Blč, Ssk.

Dem. *verpstēlis* taip pat turi 4 reikšmes. Vieno bendro arealo neturi, bet atskirų reikšmės kartais buriasi į šiokius tokius koncentracijos plotelius. Jis dažniausiai pasitaiko šiaurinėje ir rytinėje bendrojo *verp-/varp-* arealo dalyje. I reikšme užr.: Alks, Mnkn, Antz, Kalv, Rš, Mdš, Kčg, Lb, Ckn, Šiūl, Pstv, Ktn, Gržl, Antr, Akmn, Ker, Sde. II reikšme jis gana dažnai užrašytas plote, kurio ribas maždaug galima vesti per Užūšilius, Namajūnus, Puodžiūs, Jūrgénus, Pānevėži, Rāguvą, Radžiūnus, Kurkliūs, Ālantą, Viděniškius, Dubingiūs, Jöniškį (Molėtų r.), Molėtus, Kirdeikiūs, Kiemiónis, Vaiskūnus, Kriaunàs, Svōbiškį. Be to, *verpstēlis* ta reikšme dar užr.: Zr, Antkm, Skn. III reikšme jis užr.: Jnšk, Jrgn, Rk, o IV – Dbk, Grst.

Dem. *verpstūkas* irgi keturiareikšmis. Jis turi ir palyginti aiškius bei kompaktius bendruosis arealus. Paties didžiojo arealo ribą apytikriai galima vesti per Radžiūnus, Pāgirius, Pliupūs, Kédainius, Vandžiogalą, Karmélavą, Pravieniškės, Palómenę, Žasliūs, Papárčius, Šiauliūs (Širvintų r.), Skliausčiūs, Šiaudžiūs, Žélvą, Bálninkus, Knitiškiūs. Mažesniojo arealo riba nuo Lenkijos LR sienos eina maždaug per Liubavą, Ketūrvalakius, Igliáuką, Plutiškes, Pāšlavantį, Naūjają Ūtą, Ūdriją, Sižną, Barčiūs, Lazdijūs ir mažiausiojo – per Šklérius, Semeliškės, Kietāviškės, Pānerius, Trakūs. Keletas to pavadinimo užrašymų turima dar iš ivairių kitų vietų. I reikšme *verpstūkas* užr.: Krkn, Kzt, Gg, Krm, Msn, Šlš, Žsl, Ppr, Plut, Pšlv, Sem, Ig, Onš, Lbv, Žls. II reikšme jis užr.: Geid, Angl, Ob, Ds, Akns, Rdžn, Plp, Pg, Mln, Knit, Skdt, Grvn, Kdn, Ssk, Kngš, Žm, Psd, Jkt, Jds, Šš, Žl, Vnd, Mrkt, Vp, Pbs, Krkš, Kkl, Šdž, Btē, Pdg, Manč, Nvrn, Šr, Ššl, Plm, Čb, Skls, Prv, Ktv, Pnr, Dgrd, Plut, Trak, Kt, Ig, Njū, ŠklT, Ldvn, Dkš, Glč, Ūd, Tlt, Klvr, Žls, Smn, Slp, Nvn, Rdm, Brč, Vngr, Lzd, Avž, Kpč, Pns. III reikšme tas pavadinimas užr.: Ds, Kur, Ok (užr. *verpetūkas*), Gg, Msn ir IV reikšme – Dpk, Kulv.

⁶ Tarminės medžiagos lokalizacija nurodoma laikantis Lietuvių kalbos atlasui nustatytos gyvenamųjų punktų eilės, tiktai punkto numeris pakeičiamas atitinkamos gyvenamosios vienos pavadinimo santrumpa.

Toliau seka *verp-* šaknies pavadinimai, užrašyti trimis reikšmėmis. Pirmasis, iš jų – *veřpstas* yra labai retas. I reikšme jis užr.: Jrgl, Vvs, Brsl, Aps, II reikšme – Skls, o III reikšme – Grst.

Dem. *verpsčiōkas* užima bendrą kompaktišką gana didelį arealą į pietus nuo dem. *verpstūkas* pagrindinio ploto. *Verpsčiōko* arealo riba nuo BTSR sienos apytikriai eina pro Kabeliūs, Kāniavą, Vydeniūs, Čebatoriūs, Kuršiūs, Rūdninkus, Maceiliūs, Panošiškes, Meñgiškes, Žiežmariūs, Kaišiadoris, Rumšiškes, Armališkes, Póderiškius, Mauručiūs, Īslaužą, Prénus, Birštoną, Balbičiškių (užr. *virpsčiōkas*)⁷, Gelčiūs, Mētelius, Avižieniūs, Veisiejus, Léipalingi, Drūskininkus, t. y. tas arealas aprėpia pačią pietinę dalį vidurio aukštaičių, didžiąją dalį vakarų dzūkų ir vieną kitą paribinę pietinių vakarų aukštaičių šnektele. Iš kitur *verpsčiōkas* užrašytas tik iš keleto atskirų vietų. I reikšme tas pavadinimas užr.: Arml, Mrč, Krn, Drs, Prn, Užg, Mrg, NmjB, Glč, Mcl, Rūdn, Al, Gnn, Pčk, Ilgn, Drc, Čbt, Vyd, Vs, Lš, Kvn, Maš, Drž, Rtn, Kb; III reikšme – Seln, Ilgn, Svl, Mrk. Visur kitur nurodytajame areale *verpsčiōkas* užrašytas II reikšme (iš viso 33 vietose). Be to, II reikšme jis dar užr.: Kmn, Tlm, Lkč, Krsn.

Nedidelį, bet gana vientisą bendrą plotelių pačiam *verp-/varp-* arealo pakraštyje užima *verp-* šaknies dariniai su priešdėliais *prà-, prie-, pry-* (užr. *pri-*). To plotelio riba eina per Lēgečius, Baisogalą, Pociūneliūs, Krakės, Sutkūnus, Ilgižius, Šnipiškius, Šaūkotą. I reikšme tų darinių visai neužrašyta; II reikšme užr. *praverpstūkas* Pc, Až, Krk, Stkn, *pryverpstūkas* Bsg; III reikšme: *prieverpstis* Šnp, *prieverpstūkas* Ilgž; IV reikšme: *praverpstūkas* Pš, *prieverpstūkas* Šnp, *pryverpsčiūkas* Škt.

Keletas *verp-* šaknies pavadinimų yra dvireikšmiai – užrašyti arba I, arba II reikšme. Iš jų didžiausią ir ryškiausią bendrą arealą turi pavadinimas *veřpstis* (*verpstis*), vartojamas pietrytiniais ir iš dalies pietiniais lietuvių kalbos ploto pakraščiais. Vakarinė ir iš dalies šiaurinė to pavadinimo arealo riba apytikriai eina nuo Ceikinelių per Švenčioneliūs, Mielagėnus (Švenčionių r.), Troškūnus (Vilniaus r.), Ažulaukę, Südervę, Marijámpoli, Vėžionis, Vydeniūs, Kāniavą, Drūskininkus, Macevičiūs, Kučiūnus. Netoliiese į šiaurę bei vakarus nuo tos ribos šis pavadinimas irgi kartais dar pasitaiko. Var. *veřpstis* I reikšme užrašytas: Skm, Ckn, Ml, Pirš, Švnčn, Švnč, Mlš, Rop, TrškV, Ažlk, Nmč, Mgn, Sde, Glb, Tlt, Jaš, Gnn, Gdlš, Šlčnl, Kurm, Daul, Mžn, Vyd, Vėž, Eiš, Btrm, Kvn, Dgd, Spgš, Drsk, Dbč, Grv, Lz, Vrn, Nč, Rod, Pls, Azr, Zt.⁸ Kur kas retesni to pavadinimo užrašymai II reikšme – Sdk, Mrp, Pv, Kč. Var. *verpstis* I reikšme užr.: Zbl, Dail, Mcvč, NG; II reikšme – Btē, Brčt.

Dem. *verpsčiūkas* turi net 3 kiek ryškesnius koncentracijos plotelius. I reikšme, be vienos kitos išimties, jis užrašytas rytiniame *verpsčio* arealo komputuje, kartais ir greta formos *veřpstis*: Tvr, Vsn, Antl, Kvlt, Švnčn, Švnč, Grv, be to, labai nutolęs nuo tos reikšmės ploto – Stm („atneštas“ tyréj?). II reikšme užrašytas tas deminutyvas sudaro du koncentracijos plotelius. Didėsnių koncentracijos yra plotelis, esantis tarp Biržų ir Vabalniškio (tiksliau: Prvj, Obl, Škns, Gtč, Kpr, Vb, Slm, Drss), kur kas mažesnės – plotelis, esantis įpriečiau Dusetų ir Zarasų (Vlč, Ant, Bln, Brčn). Be to, ta reikšme *verpsčiūkas* užr.: Tr, Kvr, Tj, Antkm, Ldk.

⁷ Be to, iš Márgininkų dar užr. forma *virsčiōkas*.

⁸ Ta reikšme *veřpstis* dar užr. iš Lýduvėnų, bet greičiausiai jis ten „nuneštas“ termės tyréj.

Retas ir išsibarstęs yra vedinys *verpstōkas*. I reikšme jis užr.: Rud, Rtn; II – Sug, Kš, Kaug, Ryk, Lntv, AkV, Vrn, Lp, Lpln.

Tik viena – pirmaja – reikšme užrašyti du *verp-* šaknies vediniai: *verpējā* Vėl ir *verpstōjā* Prvn.

b) Var. su *varp-*. Dariniai su šaknies balsiu *a* pasitaiko kur kas rečiau. Didessiu ištisinį arealą jie taip pat neturi. Dėl jų geografijos apskritai galima pasakyti tiek, kad jie sutinkami vien tiktais šiaurinėje ir šiaurvakarinėje bendrojo *verp-/varp-* arealo dalyje.

Visomis keturiomis galimomis reikšmėmis užrašyti du pavadinimai su *varp-*. Pirmasis jų yra *vařpstē* (/varpstē) ir jo deminutivai. I reikšme *vařpstē* užrašyta: SmlB, Dkn, dem. *varpstikē* Skdv; II reikšme *vařpstē* – Vsk, Ltk; III reikšme – Ssk, var. *varpstē* Dgn, dem. *varpstēlē* Vdln; IV reikšme – *vařpstē* Rm, *varpstē* Užpe, dem. *varpstikē* Užv, *varpstūkē* Mšt.

Antrasis keturiareikšmis pavadinimas yra dem. *varpstūkas*. I reikšme jis užrašytas: Št, Slik; II reikšme – Dvnd, Srv, Dt, Bub, Gžn, Lbn; III reikšme – AukšP ir IV reikšme – Gražš (užr. *skersutinis varpstūkas*).

Trimis reikšmėmis užrašytas tik vienas pavadinimas – *vařpstis* (/varpstis). I reikšmės jis neturi visai, II reikšme *vařpstis* užr. Lau, var. *varpstis* Mtč; III reikšme *vařpstis* Šnp; IV reikšme – var. *varpstis* BdŠ.

Tiktais dvi reikšmes – II ir III – turi dem. *varpsčiūkas*. II reikšme jis užr.: Ėr, Ul, Rm, Jtn, AukšP; III – Vrš.

Tas pat reikšmes turi ir dem. *varpstēlis*, kuris II reikšme užrašytas: Žml, Užš, Slč, GžnP, Kršš, Svn, Aukš, Užb, Ps, Pnd, Rk, Der, Rz, Mdkn, Šlt, Sml, Spr, Jdp, Mžš, Všn, Šmn, Vdkt, Lbn; III reikšme – Slč, Alz, Skp, Ši.

Į atskirą grupelę telkiasi priešdėlėtieji *varp-* šaknies dariniai. Jų variantai ir reikšmės įvairuoja. Dviem reikšmėm užrašytas var. *prievarpstis*: I reikšme – Rgē; III reikšme – Gražš ir Btg. Kiti dariniai užrašyti tik viena kuria reikšme: II reikšme – *prievarptē* NrnJ, *prývarpstē* Trm; IV reikšme – *pravarpčiūkas* Škt, *pravarsčiūkas* Jsv, *prývarpstis* Klm, *prývarptē* Užv.

2. Kitokių šaknų pavadinimai. Pavadinimai su kitokiomis šaknimis (ne *verp-* / *varp-*) reikšmių turi mažiau, nes, kaip jau buvo pasakyta, nė vienas jų niekur neužrašytas I reikšme, t. y. kaip visos verpstės pavadinimas. Šiaip jie suskyla į dvi grupes: pirmajai priklauso tokie, kurie paprastai užrašyti trimis arba dviem reikšmėmis, antrajai tokie, kurie užrašyti tiktais viena reikšme – arba tik II, arba tik III, arba tik IV.

a) Imant alfabetine eile, pirmasis pirmosios grupės pavadinimas yra trireikšmis hibridas *panēlē*. Kiek didesnį ir aiškesnį plotą tas pavadinimas turi žemaičiuose. Ploto ribos yra maždaug tokios: Židlkai – Puōkė – Sedà – Alsėdžiai – Plungė – Alkas – Ūžpelai – Eidžiōtai – Rūdupiai – Gadūnāvas – Daugliniai – Purvėnai. Už šio ploto ribų žemaičiuose tas pavadinimas užrašytas dar poroje vietų. Aukštaičiuose jis pasitaiko į šiaurę bei į pietus nuo linijos Radviliškis – Smilgiai (Panevėžio r.) ir Gruzdžių bei Rudiškių apylinkėse. II reikšme *panēlē* užr.: Pkl, Zst, PrvnM (*didžiōji panēlē*), Mžč, Pk, Sd, Dgn, Drg, Rudš, Als, Gd, Eidž, Vsk, Mdng, Sml; III reikšme – Žd, Srp, Pln, Žlb, Gtt, Aks, Rd, Užpe, Vdln; IV reikšme – Ip, Rdp (*statinuko panēlē*)⁹.

⁹ Užrašyta dar keletas kitokių tos pat šaknies pavadinimų: III reikšme – *panā* (sl.) KetS; hibr. *panikē* Ždv (*ilgójī panikē*), Šll (*didžiōji panikē*), *paniūkē* Dmš (*kuodēlio paniūkē*). Slavizmas pōnas II reikšme – Vrd, III reikšme – Rt, Ždv (rt.).

b) Bendrą aiškų arealą, apimantį šiaurinę bei šiaurvakarinę žemaičių dalį, turi *rank-* šaknies pavadinimai. Rytinė ir pietinė arealo riba eina per Gėpaičius, Padvarėlius, Dauginius, Trimėsėdį, Tėlius, Žlibinus, Mižuikus, Endriejavą, Mataičius, Antkoptį, Gargždus, Kalotę. Taigi vidurinė *rank-* šaknies pavadinimų arealo dalis kryžiuoja su *panėlēs* arealu.

Vakarinėje *rank-* šaknies arealo dalyje, maždaug iki linijos Ylakiai – Puokė – Várduva – Alsėdžiai – Plungė – Mižuikai – Endriejavas – Mataičiai vyrauja pavadinimas *rankà*. Jis užrašytas trimis reikšmėmis: II, III ir IV. Vyraujanti reikšmė yra II. Ta reikšme *rankà* užrašyta: Skd, Šrk, Plkn, Žemt, Ms, Vbl, Pk, Šaukl, Vndk, Vrd, Ket, Dr, Slnt, Gntl, Skrp, Als, Strp, Mšn, Bbr, Krtn, Klnš, KrklP, Pln, Šak, Mžui, Grg, End, Mtč, be to, dar Lž ir Vkš. III reikšme ji užr.: Lc, Yl, Ip, Gntl, Krtn, KrklP, Žlb, Klo ir IV reikšme – Srp, Bdr, Antk.

Tokias pat tris reikšmes turi ir dem. *rankėlė*. II reikšme jis užrašytas: Knb, Skl, Žd, Gpč, Piev, Trm, Dgn; III reikšme – Urv, o IV reikšme – Lc, Dpš, Trk, Pdv, KetS, Klš, Gntl, Tl, Krtn, KrklP, Žlb, LapK¹⁰.

Tos šaknies vedinys *rañkena* (tarm. *rõnkëna*) turi dvi reikšmes – II ir III. II reikšme jis užrašytas: Kerv, Klgr, Žbn, Grg; III – Bdr, LapK. Be to, II reikšme dar užr.: dem. *rankenelė* Klk, dariniai – *rankinė* Skl ir *ranktūrës* Vgr.

c) Dideli ir palyginti aiškų bendrą arealą Lietuvos pietvakarinėje dalyje turi įvairūs *stieb-* šaknies pavadinimai. Rytuose nuo Lenkijos Liaudies Respublikos sienos iki Betygalos tos šaknies pavadinimų arealas ribojasi su bendruoju *verp-* / *varp-* šaknies pavadinimų arealu (žr. p.123), šiaurvakariuose nuo Kojelių iki Švėkšnos – su *rank-* šaknies pavadinimų arealu, o likusioji šiaurinė ir iš dalies šiaurryptinė riba yra tokia: Švėkšna – Stirbiškė – Šilälė – Giřdiškė – Adomaičiai – Škabučiai – Labūnavėlė – Krāžiai – Keimė – Lýduvėnai – Betygala. Tiktai dar pasakytina, kad iš nurodytojo ploto reikia atesti didžiąją dalį buv. Klaipėdos krašto tarmių, iš kurių šių verpstės dalių pavadinimų neužrašyta (plg. p. 122 išnašą 5). Šiokia tokia tos šaknies pavadinimų koncentracijos tendencija dar pastebima šiaurėje, palatvėje, plote tarp Gėpaičių, Papilės, Gruzdžių, Rudiškių ir Žagärės. Dar iš keleto kitų vietų tos šaknies pavadinimai užrašyti atsiskirtinai. Bendrajame areale įvairūs *stieb-* šaknies pavadinimai užrašyti daugiau ar mažiau pramaišiui ir aiškesnių atskirų plotelių kaip ir nesudaro. Reikšmių jie taip pat turi nevienodai. Daugiausia – po tris reikšmes – turi kai kurie deminutyvai.

Dem. *stiebėlis* turi II, III ir IV reikšmes. Iš jų aiškiai vyraujanti yra II reikšmė. Ta reikšme šis deminutyvas užrašytas: Žg, Gpč, Dlb, Sbl, Kyb, Rudš, Pžč, Adm, Pj, Nmk, Vn, Žv, Jc, Trg, Jni, Pšlt, Ėrž, Kul, Vrt, Žnd, Paul, Mdn, Rgl, Eič, Grdž, Bit, Sdr, Jrb, Jt, Kriū, Vlkj, Zp, Grš, Šnk, Nm, Žvr, Br, KzR, Žal, Plv, KzK, AžB, Mzr, Kbr, Alvt, Vlkv, Kps, Vlkb. III reikšme *stiebėlis* užr.: Gdč, Dpš, Trk, Klš, Grd, Alj, Trs, Pgr, Lm, Rs, Žgč, Jc, Pau, Mšt, Paul, Stak, Grdž, Skr, Jrb, Skrd, AžB, Alvt, Klam, Brt ir IV reikšme – Nmš, Lauks, DglšR.

Tokias pat tris reikšmes turi ir dem. *stiebukas*. Daugiausia užrašymu yra su II reikšme – Alj, Bt, Vdk, Grk, Ar, Jd, Pgsn, DglšR, Raud, VI, Čk, Šk, Lkš, Bjr, Agu, Br, KzR, Žal, Alk, Plv, Klam, truputį mažiau su III – Pp, Lbnl, Skbč, Pašl, Krž, Klm, Adm, Pkrž, Sg, Stl, Nmš, Lau (lenčikės *stiebukas*), Pšlt, Ar, DglšR, Pjv, IV reikšme tas dem. užrašytas rečiausiai – Pkrž, Pgr, Vdk, Rs, Jc, Pau, Stak.

¹⁰ Be to, IV reikšme dar užrašyta deni.: *rankikė* Klo, *rankiukė* Šly, *statinėlio* *rankutė* Lnkv.

Forma *stiebas* užrašyta dviem reikšmėm: II ir III; II reikšme – Kjl, Skč, Nmk, Jni, Smln, Vlnč, Blk, Žal, AžB, Kbr, Všt, Graž¹¹, o III reikšme – Drg, Plik, Šv, StirK, Rm (užr. *varpstės stiebas*), TvsK, BdŠ, Šll, Vdk, Ktč, Pau, Lauks.

Pora *stieb-* šaknies vedinių užrašyti tik viena – III – reikšme. Tai dem. *stiebiukas* Drg, Ldv, Btg ir *stiebūtis* VI.

d) Trimis reikšmėmis užrašytas deminutyvinis pavadinimas *stulpėlis*, o dviem reikšmėm – *stulpiukas*. Abu jie palyginti reti, aiškių arealų neturi. Pramaišiu su kitų šaknų pavadinimais jie daugiausia užrašyti dešiniajame Nemuno krante *verp-* / *varp-* ir *stieb-* šaknų pavadinimų arealų sandūroje. Rytų Lietuvoje jie grupuoja apie liniją Sūviekas – Kuktiškės. Kitur užrašyti tik iš atskirų vietų.

Dem. *stulpėlis* užrašytas II, III ir IV reikšme. II reikšme užr.: Svk, Avl, Ant, Tršk, Jkn, Sug, Ktk, Btē, Jaš; III reikšme – Sdb, Škt, Pšš, Šlpb, Jsv, Kulv, Me, Mnšk, Užsl; IV reikšme – Ldv, Šnp, Arn.

Dem. *stulpiukas* užrašytas II ir III reikšme. II reikšme užr.: Gnč, Btg, Lnč; III reikšme – Kšl, Klm, Pkrž, Ldv, Šlv, Tvrj, Zp. Be to, forma *stulpelukas* II reikšme dar užr. Tj.

e) Iš dar mažiau paplitusių pavadinimų dviem reikšmėm – III ir IV – užrašytas deminutyvas *stipinukas*: III reikšme – Kltn, o IV – Vg, Lkv. Kiti pasitai-kantys tos šaknies vediniai užrašyti vien tiktai III reikšme: *stipikė* Vvr, *stipinas* Rt, Klm, Tt, *stipiniukas* Pkrž.

Toliau eina įvairūs viena kuria nors reikšme užrašyti pavadinimai. Iš šios gru-pės rečiausiai pasitaiko tokie, kurie užrašyti II reikšme. Tai sl. *kavaliérius* Kbl, hibr. *kuodělštangē* Drck, *sargēlis* Mrč, *sargiukas* Mtč, hibr. *stabēlis* (plg. lat. *stabs* „stiebas, stulpas“) Kri, Nair, *steibūla* (užr. *stebūlāi*) Rsn, hibr. *panēlēs*¹² kója Strp, *panēlēs kójos*¹³ NrnJ, *verpstės kótas* Dbk, *verpstės kotēlis* Bržn, hibr. *verpsčiuko romēlis* Kvlt.

Būdingų vien III arba vien IV reikšme, t. y. kaip vertikaliojo arba horizontaliojo verpstės stiebelio vardai, užrašytų pavadinimų negausu. Be to, abu stiebeliai, kiek galima spręsti iš turimos medžiagos, aiškiai atskirus pavadinimus turi ne tokia-me jau dideliame plote. To ploto ribą apytikriaiai galima nusakyti taip: Švēkšna – Rietāvas – Telšiai – Papilė – Meškūčiai – Vaškai – Pakruojis – Šeduva – Šiluvė – Šilalė – Švēkšna. Kitur, kaip matyti iš aptartųjų daugiareikšmių pavadi-nimų, jų vardai gerokai sumišę, nors kartais tam tikrų diferencijavimo tendencijų galima užčiuopti. Sakysim, tos pat šaknies stiebelių pavadinimai vienas nuo kito kartais skiriasi: 1) priesaga, pvz., a¹⁴ – *rañkena*, b – *rankà* Bdr, a – *rañkena*, b – *rankēlē* LapK, a – *stiebēlis*, b – *stiebūkas* Pgr, Jc, Stak, a – *stiebūkas*, b – *stiebēlis* Nmš, DglšR, a – *varpstēlis*, b – *varpsčiukas* Ši; 2) nedeminutvyne ir deminutvyne forma, pvz., a – *prieverpstis*, b – *prieverstukas* Šnp, a –

¹¹ Pastarosiose dvielose vietose (Všt, Graž) užrašyta *stiēbas*. Neturint užrašytų kitų linksnių, neiššiku, ar tvirtagalė priegaidė čia tarmės faktas, ar tyrėjų kaima.

¹² *Panelē* tose apylinkėse vadinama lentutė, prie kurios prisimeigiamas kuodelis.

¹³ I šiaurė nuo Biržų, pačioje palatvėje, III reikšme – kaip vertikaliojo verpstės stiebelio pavadinimas – užr. *kója* Kld, Ttr, Ljn. Sprendžiant iš to, kad šiose vietose dėsninai neužrašytas horizontaliojo stiebelio vardas, *kója* čia greičiausiai laikytina bendru abiejų stiebelių pavadinimu. Tai pat reikšmei, tur būt, priskirtinas ir dem. *kojēlē* GžnP, kuris tyrėjų yra užr. IV reikšme.

¹⁴ Aptariant čia verpstės stiebelių pavadinimų diferencijavimo priemones, vertikalusis stiebelis žymimas raide a, horizontalusis raide b.

rankà, b – *rankēlē* Gntl, KrklP, Žlb, a – *rankà*, b – *rankikē* Klo, a – *stiebas*, b – *stiebēlis* Lauks, a – *stiebas*, b – *stiebūkas* Vdk, Pau, a – *veřpstas*, b – *verpstēlis* Grst, a – *veřpsté*, b – *verpstēlē* Blč; 3) nedeminutivine ir deminutivine forma su pažyminiu, pvz., a – *rankà*, b – *mažoji rankēlē* Lc, Krtn; 4) pažyminiai, pvz., a – *stabēlis* (hibr.), b – *skersinis stabēlis* Kri, a – *stiebēlis*, b – *skersinis stiebēlis* Vlkv, a – *stiebūkas*, b – *skersinis stiebūkas* Vi, a – *varpsčiukas*, b – *maželis varpsčiukas* AukšP, a – *verpstūkas*, b – *mažēnis verpstūkas* Vnd, a – *didysis stiebēlis*, b – *stiebēlis* Trg, Jni, a – *aukštójji panēlē* (hibr.), b – *mažoji lentēlēs panēlē* Sd, a – *didžioji rankà*, b – *mažoji rankà* Klnš, a – *ilgasai verpstēlis*, b – *skersinis verpstēlis* Lel, a – *išilginis stulpeliukas*, b – *skersinis stulpeliukas* Tj, a – *išilginis varpstēlis*, b – *skersinis varpstēlis* Šmn, a – *išilginis verpstūkas*, b – *skersinis verpstūkas* Čb, a – *statinis varpstēlis*, b – *skersinis varpstēlis* Der, a – *stiebēlis didysis*, b – *stiebēlis mažiukas* Eič, a – *stiebūkas didysis*, b – *skersinis stiebūkas* Šk; 5) priesaga ir pažyminiu, pvz., a – *stiebēlis*, b – *skersinis stiebūkas* Rs.

Plote, kuriame abu stiebeliai turi atskirus vardus, vertikalusis stiebelis paprastai vadinamas įvairiai *stat-* šaknies vediniais.

Forma *statinis*, išskyrus trejetą atvejų, užrašyta iš vakarinės minėtojo ploto dalies – iš įvairių žemaičių šnektų: Pdv, Pp, Rdp, Urk, Dž, Lks, Vds, Gdm, Žr, Šlp, Šauk, Krtv, Tv, Vg, Mtč, StirL, Lkv; greičiausiai per apsirikimą, kaip bendras abiejų stiebelių pavadinimas – Eig, Eidž. Aukštaičiuose *statinis* užr.: Škn, Kpčn, Srk, var. *statinys* – Spt.

Tik žemaičių šnektose pasitaiko dem. *statinēlis*: Rug, Lpl, Tl, Lk, Šdv, ir tik aukštaičių šnektose *statinēlis*: Stgv, Mkn, GžnP, Gst, Brd, Nrv, Lnkv, Gln, Nrš, Pkr, Krb, Šd, Miež, Nj, Škt; greičiausiai per apsirikimą, kaip bendras abiejų stiebelių pavadinimas – Bčn, Stpr (*rātinio statinēlis*), Rgn. Dem. *statiniukas* užrašytas: Auks, Gd, Trš, Rdn, Pkš, Krš, Lpč, Gnt, Lpr, Špn, Rz, Pkp, Lbnl, Pd, Kbl, Tt, Lgč, Tvrj; greičiausiai per apsirikimą, kaip bendras abiejų stiebelių pavadinimas – Kntv, Aukšt. Dem. *statinukas* užrašytas: Mic, Rdp, Varn, Šlp, Užv, Gml, Vg, Šln, Lkv, Pašl, Kv, Nuom.

Forma *statēlis* (hibr. ? plg. lat. *stats* „kuolas, stulpas, statinis“) užrašyta Nair; greičiausiai per apsirikimą, kaip bendras abiejų stiebelių pavadinimas – Jo, kaip horizontaliojo stiebelio pavadinimas – Jnšk, Jrgn.

Iš atskirų vietų užrašyta ir kitokių vertikaliojo stiebelio pavadinimų: *cigōnas* (sl.) Pin, *verpsčiuko kojēlē* Mtj, *kojukė* Šlv, *pērvagis* || *pervagys* Rmč, *stōvas* Skn.

Horizontaliajam stiebeliui vadinti plačiausiai vartoja įvairūs *skers-* šaknies dariniai.

Forma *skersinis* užrašyta: Pp, Škn, Gst, Trš, Brd, Nrv, Urk, Kpčn (*statinēlio skersinis*), Rk, Krtv, Šd, Rt, Vdln, Sdb, Nj, Mžš (rt.), Ždv, Lkv, Klm, Tt, Nrb (*verpstēlio skersinis*), Kv (*pryverpstēs skersinis*), Kltn, Ut, Spt, Tlm, Vgt, Mtj, Užsl (*stulpēlio skersinis*), Skrd, Pjv, Brt, Seln (*verpsčioko skersinis*), Ilgn, Mrk (*verpsčioko skersinis*), var. *skeřsinis* Srk.

Dem. *skersinēlis* užrašytas: Gdč, Pdž, Gln, Pkr, Krb, Gtt, Jtk, Skp, Miež, Vdln, Kur (*veřpsčio skersinēlis*), Užsl (*stulpēlio skersinēlis*), Seln; *skersinēlis* Gg. Dem. *skersiniukas* užrašytas: Nair, Rdn, Pkš, Krš, Dmš, Lpč, Dž, Lpr, Špn, Nrš, Rz (*statiniuko skersiniukas*), Skp, Pkp, Kšl, Pd, Kbl, Lgč, Šlv, Alj, Tvrj, Šlp,

Lau (*lenčikės skersiniukas*), Btg, Ilgž, Paul, Jrb, Mnšk, Zp, o dem. *skersinukas* – Rdp, Šlp, Vg, Šln, Ždv, StirL, Lkv, Skbč, Pašl, Krž, Klm, Šdv, Nuom, Pkrž, Grd, Pšlt (*stiebiuko skersinukas*), Tms, Grdž, Skr, Alvt, Klam, Svl.

Forma *skérsis* ir jos vediniai, išskyrus vieną atvejį, užrašyta tik iš žemaičių: *skérsis* Rug, Žr, Vvr, Šv, Tvs; dem. *skersēlis* Lpl, Lk, Rt, Jdr; dem. *skersiùkas* Sk, Pp, Gu, Gd, Trš, Gnt, Lks, Vds, Gdm (*statinio skersiùkas*), Varn, Gml, o *skersùkas* – StirK.

Be to, su *skers-* dar užrašyta: *skeřslenté* Adm, *skeřsmedis* Krb, *skersinis mēdis* Drg, *skeřsstebis* Rmč.

Iš atskirų vietų užrašyta ir kitokių horizontaliojo stiebelio pavadinimų: *alkáne* Yl, *alkuníké* Šlp, *balžénukas* Šll, *kojélē* Aks, *liktùkas* (hibr., plg. lat. *likt* „dėti, statyti“) Slč, *statinélio medělis* Stgv, *priešakis verpstuko* Msn, *priungimas* Alz, *ramsciukas* Št.

Baigiant pastabas apie verpstės stiebelių pavadinimus, dar pasakytina, kad, be tikrujų pavadinimų, kartais pasitaiko užrašytų ir tokių jų pakaitalų, kaip *kuôlas*, *lazdà*, *lazdélē*, *lazdikè*, *medáitis*, *pagalýs*, *pagaliukas*, *palkélē* (hibr.), *šakaliókas* ir pan.

PRIEVARPSTĖS PAVADINIMAI

Kaip jau minėta straipsnio pradžioje, kuodelis paprastai tvirtinamas prie tam tikros lentutės. Tačiau Pietų Lietuvoje vienur kitur jis dedamas ant tam tyčia parinktos kelių ražų medinės šakelės arba reketuko¹⁵.

Be to, kai kur skirtinti būna linų (pakulų, pašukų) ir vilnų kuodelio kabinami įtaisai, pvz., apie Eičiūs, Raséinius, Bažninkus verpiamos vilnos uždedamos ant tam tikros šakutės, o linai Eičiuose ir Raséiniuose kabinami ant lentelės, Bažninkuose – ant reketuko.

Kuodelio lentelės pavadinimai tarmėse gana įvairūs, tačiau jose neužfiksuota tiesioginio pagrindinės lk. normos¹⁶ – *prievarpsté* – atitikmens. Artimiausias jai – deminutyvas *prievarpstélē* užrašytas irgi tik iš 2 vietų – Žg, Gdč. Retas ir variantas su šaknies balsiu e – *prieverpstélē* Vnk. O apskritai tos šaknies ir to darybinio tipo prievarpstės pavadinimai labiausiai paplitę šiaurvakarinėje žemaičių dalyje. Rytinė šio ploto ribą galima vesti per Lažuvą, Viešniūs, Mickiškę, Vldsdį, Varniūs, pietinę – nuo Vařnių per Eidžiotūs, Žlibinus, Karklēnus (Plungės r.), Stropeliūs, Krėtingą, Pryšmančiūs. I pietryčius nuo šio ploto irgi dar pasitaiko vienės kitas paskiras užrašymas.

¹⁵ Tokia šakelė apie Žaliąją, Kybártus esą ir vadinas *šakutę*. O rekečių ir reketukų būna įvairių. Kartais jie, atrodo, panašūs į šakutę, plg. Lietvių kalbos žodyno kartotekos užrašymus: „*reketýs* – ...ne iš lentos verpsté, bet iš trišakio sulenkta, ant kurios pririša kuodelį“ Mrs; „*reketýs* – égluo šakotą šaką gražiai aplygina ir istato ratelin, prideda tarp šakelių linų ar pakulų ir verpia“ Lš. Bet gali būti ir įmantresnių, plg. Žodyno kartotekos užrašymą: „*reketùkas*, prie kurio pririša kuodelį verpiant, ...padarytas iš 4 stulpelių ir jie sujungti skersiniai – turi stačia-kampainės prizmės pavidalą“ Klvr. Kiek galima spręsti iš Lietvių kalbos atlaso fonduose esančio piešinio, Bažninkų apylinkės reketukas nuo ką tik aprašytojo skiriasi tuo, kad jo abu galai yra smaili – skersiniai abiejose galuose priglausti prie storesnės šerdies, o reikiamą skersinių išlinkimą palaiko ant šerdies tam tikru nuotoliu vienas nuo kito užmauti du nevienodo didumo (viršutinis mažesnis) ratukai. Kokio pavidalo yra buvęs Didvyžių apylinkės reketukas, nežinia, nes iš tos vietos užrašytame Žodyno kartotekoje esančiame lapelyje tepraiškinta, jog tai ratelio verpsté.

¹⁶ Žr. Dabartinės lietuvių kalbos ždynas, Vilnius, 1972, p. 611.

Iš visų žemaitiškų variantų lk. normai artimiausias yra *prývarpstē*. Nors atskiro ištisinio plotelio jis neužima, be to, yra užrašytas dažniausiai šalia kitų variantų ar pavadinimų, bet vis dėlto labiau koncentruojasi nurodytojo bendrojo arealo pietryčių kampe, užr.: Vrd, Als, Eig, KrklP, už arealo ribų – Pašl; var. *pryvarpstē* užr.: Žlb, Vds; už arealo ribų užrašytas var. *prývarpstis* Kšl; dem. *privarpstelē* užr. Vkš. Iš kelių vietų užrašyta formų su šaknies balsiu e: *prýverpstē* Strp, Kbl, *pryverpstē* Rdp, Eidž, Kv, be to, abejotina forma *prýverpē* Eidž.

Labiau šiaurrtiniame bendrojo arealo kampe, galima sakyti, ištisinį plotelį užima forma *prývarptē*, užr.: Pkl, Lž, Pk, Dgn, Gntl, be to, Gršl, Varn, var. *pryvarptē* Žlb, *prývarptas* Sd, dem. *pryvarptelē* užr. Knb, Zst ir *prývarptelē* – Skl, Dpš, Urv, Trk, Dgn, Mic. Be to, užr. forma *prývarpelē* Gu.

Vientisiausią ir aiškiausią plotelį turi var. *prývartē* (/ *pryvartē*), užimantis visą vakarinę bendrojo arealo dalį. Rytinė to plotelio riba eina per Kerviūs, Ūlakius, Vabaliūs, Vindeikiūs, Alsėdžius, Babrungėnus. Forma *pryvartē* užr.: Mšn, Krtn. Ne savo areale užr. dem. *privartelē* Vkš.

Pavadinimas *veřpstē*¹⁷ atskirais užrašymais yra išsibarstęs po įvairias tarmes. Jis užrašytas: Kld, Bčn, Tlm, Me, Skrd, Klv, Jv; šalia kitų pavadinimų – Gtč, Vb, Pašl, Stak, Nmn, Lp. Taip pat išsibarstęs ir beveik visada užrašytas šalia kokio nors kito pavadinimo yra ir var. *verpstē* – Tl, Eidž, Vvr (rt.), Dbk, Sug, Čl, Avž. Retas ir dem. *verpstelē* – Tl, Rdp, Sdk, Vgt, Dkš. Vyriškosios giminės forma *veřpstis* užr. Skn, var. *verpstis* – Paul, Grdž; dem. *verpsčiukas* – Gtč, Vb, Kvlt, *verpsčiūkas* Ilgn, *verpstelis* Pbr, Pin, Vdln, Nrb, *verpstinėlis* Šd, *verpstukėlis* Vdkt.

Pasitaiko užrašytų formų su šaknies balsiu a, tai: *vařpstē* RdN, Pk, Gln, Grk, *varpstē* Lks, Vds, Aks, Šlpg, dem. *varpstikē* Trš, Užv, *vařpstis* Žd, Vg, dem. *varpstelis* Ttr, Ljn, Nair, Mdkn, *varpstukas* Bub.

Nedidelj, bet labai aiškų ir vientisą arealą turi hibridinis prievarpstės pavadinimas *kuodélnyčia*. Arealo riba, netoli Sudárgo prasidėjusi nuo RTFSR Kaliningrado srities sienos, eina per Vertimūs, Žindáičius, Girdžiūs, Skišsnemunę, Raudonę, Kriūkūs, Aguškiškę, Pilviškius, Vilkaviškij, Alvitą, Kybártus, t. y. tas pavadinimas labiausiai būdingas daliai veliuoniškių ir pietinių vakarų aukštaičių, bet šiaurvakariniame arealo kampe aprėpia ir paribines šiaurinių vakarų aukštaičių šnektas. Ne savo areale jis užrašytas tiktais Gervinėje, t. y. jau žemaičiuose.

Visų didžiausią bendrą plotą užima įvairūs *lent-* šaknies pavadinimų variantai. Žemaičiuose tos šaknies darinių visai neužrašyta tik *prývartēs* ir jos variantų plote. Vakarų aukštaičiuose, išskyrus paribio šnekteles, jų nėra *kuodélnyčios* areale bei į pietus nuo to arealo esančiose šnektose. I *lent-* šaknies variantų plotą taip pat įeina geroka dalis rytų aukštaičių tarmės ir pačios vakarinės rytų dzūkų šnektelės. Rytinė bendrojo *lent-* šaknies variantų arealo ribą apytikriai galima vesti per Virškupėnus, Añglininkus, Šukiónis, Berklainiūs, Dařiškius, Šalteniūs, Kařsakiškį, Pānevėžį, Rāguvą, Traūpi, Jotánius, Ókainius, Gaižūnus, Pasodą, Markū-

¹⁷ Tas ir kiti toliau pateikiami *verp-/varp-* šaknies pavadinimai, jų variantai ir deminutyvai, lygiai kaip ir kai kurie priešdėlėtieji ju dariniai, iš kitų vietų užrašyti kaip bendri visos verpstės ar jos stiebelių pavadinimai (plg. p. 123–125). Neaišku, ar visur tokie užrašymai atspindi realius tarmių faktus, t. y. tai, kad skirtingose tarmėse tuo pačiu vardu vadinami skirtinių objektai, ar kai kur jie atsiradę dėl to, kad tyrejai supainiojo verpstės dalis.

tiškius, Gegužinę, Vievj ir toliau į pietryčius iki pat Dievėniškių. Tiesa, į pietryčius maždaug nuo linijos Drūskininkai – Perlojė – Varėnė – Valkiniškai – Marijampolis prievarpstės pavadinimas apskritai labai retai kur užrašytas.

Bendrajį *lent-* šaknies arealą įvairūs variantai suskaldo į mažesnius plotelius. Kartais tie ploteliai vienas nuo kito atsiriboja labai griežtai, o kartais iš dalies susikerta, susikryžiuoja.

Žemaičiai tarp Kretingos, Plungės, Rietavo, Žvižgių, Vainuto, Ramučių, Veiviržėnų, Dumpių, Plikių prievarpstei vadinti vartoja formą *lentālė* ar jos vedinius: *lentalėlė* Pln, *lentalikė* Vvr; be to, tas vedinys dar užr. Šdv.

Šiaurinė ir rytinė bendrojo *lent-* šaknies arealo dalį užima dem. *lentēlė*. Jo užimamuo ploto riba, prasidėjusi nuo Latvijos TSR sienos, eina maždaug pro Židikus, Sėdą, Várduvą, Gadūnavą, Papilę, Šiupylius, Šiaulių, Radviliškį, Vašulonius, Pociūnelius, Šlapaberžę, Kédainius, Labūnavą, Vandžiogalą, Rušniškes, Žiežmarius, Barcius (Trakų r.), Valkininkus, Kuršius. Be to, tas deminutyvas turi dar du mažus atskirus plotelius – vieną žemaičiuose tarp Léplaukės, Luokės, Šląpgirės, Rietavo, Žlibinų, kitą rytų aukštaičiuose apie Kurklius, Želvą, Juodausius, Pabaiską; šiaip iš atskirų vietų jis užrašytas ir kitų pavadinimų plotuose.

Dem. *lenčiūkė* pagrindinis arealas užima trikampį tarp Baisogalos, Žeimių ir Ariogalos, be to, tas deminutyvas dar užrašytas iš atskirų vietų – Žg, Drg, Dmš, Škt, Ldv, Šlv, Alj, Ktv, Trak.

Nedidelis ir nelabai aiškus dem. *lenčikė* plotas. Jis yra į vakarus nuo *lenčiūkės* arealo ir gana siauru ruožu tęsiasi abipus žemaičių dūnininkų ir aukštaičių ribos. To ploto ribas apytikriai galima vesti per Džiukiškės, Aukštakalnės, Šiaulėnus, Reksčius, Betýgalą, Pägausantį, Juodaičius, Paulių, Viduklę, Giniočius, Kubilių, Pādubysį, Gudmoniškę.

Į vakarus nuo šio ploto gana aiškų ir vientisą arealą užima dem. *lentikė*. Šiaurinė to deminutyvo arealo riba žemaičių donininkų plotu eina per Dečeklius ir Kojelius, dūnininkų plotu per Tvaskuciškės, Tenenius, Pajūrį, Tverus, Šląpgirę, toliau dounininkų pakraščiu per Kaunatavą, Trýškius, Papilę, nuo čia suka į pietryčius ir žemaičių-aukštaičių riba eina iki Šiaulių, o toliau atsiduria į *lenčikės* ploto vakarinę ribą. Pietinė *lentikės* arealo riba, galima sakyti, eina Nemunu.

Pačią pietinę bendrojo *lent-* šaknies arealo dalį užima dem. *lentukė*. Vakarinė ir šiaurinė jo užimamuo ploto riba eina per Navininkus, Ketūrvakalius, Pilviškius, Kazlų Rūdą, Išlaužą, Birštoną, Gripiškes, Panosiskes.

Dem. *lentutė* užima labai nedidelį ištisinį plotelį tarp Lekėčių, Póderiškių, Mozūriškių, Kazlų Rūdōs ir Šunkarių. Be to, greta kitų pavadinimų jis užr.: Btg, Jni, Erž, Vrt, DglšR, Lbn, Bit, Smln, Alvt, Klam, Klvr, Prl.

Kitokie *lent-* šaknies variantai (*lentā*, *lentelytė*, *lentytė* ir pan.) yra labai išsibarstyti, negausūs ir atskirų plotelių nesudaro.

Į rytus nuo bendrojo *lent-* šaknies arealo tęsiasi *lopet-* šaknies variantų plotas. Vakarinė ploto riba eina per Virškupėnus, Gataučius, Vabalnišką, Kařasakiški, Miežiškius, Ramygala, Aukštadvarį (Panevėžio r.), Pägirių, Siesikus, Markutiškius, Mančiušenus, Neverónis. Tos šaknies variantai savo atskirų aiškesnių arealu nesudaro. Apskritai, iš tos šaknies variantų vyrauja dem. *lopetėlė* (rytiname bendrojo arealo pakraštyje iš atskirų vietų užr. *lopetelė*), o dem. *lopetytė* (riegaidė tyrejų žymėta vidurinė) užrašytas pramaisiui su juo.

Pietvakarinės kapsų šnekto varfoja iš buv. Rytprūsių vokiečių skolinto pavadinimo variantus ir perdirbinius¹⁸. Taip *wikelē*¹⁹ Všt, Graž, Brt, *wikēlē* Pjv, Klam, *wikelka* (hibr.?) Žal, *wikelnyčia* (<*wikelē*+*kuodélnyčia*) Plv, užr. *wiklputē*²⁰ Kbr, *wikelpē* Žal, Kbr, *wikeltupē* Alk, Vlk.

Kaip prievarpstės pavadinimas iš atskirų vietų dar užrašytas hibr. *panēlē* NrnJ, Stpr, Rdn, Bbr, Pkr, Kpčn, Vsk, Ęr, Jsv, bet neaišku, ar tikrai čia visur tuo vardu vadinama prievarpstė, o ne kuri kita verpstės dalis (plg. p. 125).

Kitokių prievarpstės pavadinimų labai reta. Užrašyta tik *bóba* Škt, *galvēlē* Vlč, Tršk, Lel, tarm. *kr'ō'gē* (<?) Pžc.

Beje, kone iš visų rytų dzūkų tos verpstės dalies pavadinimo apskritai neužrašyta (plg. p. 122).

VIRBALO PAVADINIMAI

Kaip jau minėta, kuodelis prie prievarpstės pririšamas virvute, pvz., Rb, Kmn, Kzt, Antkm, Skn, Gdr, Zbl, Mgn, Užg, Sem, BrčT, Klam, Vlk, GdlŠ, Seln, Mžn, Srj, Drsk, Rud, Aps, Kmo, Grv, Lz, Vrnv²¹, arba prismeigiamas tam tikru smaigeliu. Smaigelis paprastai būna medinis, bet kai kur daromas iš žąsies sparno kaulo, pvz., Vdkt, Prk, Pžc, Vrt, Žnd. Kartais, iš ko padarytas smaigelis, nusako pats jo pavadinimas, pvz., *kaulēlis* GžnP, *kauliukas* Dmp, Kjl, Kbl, Lnč, Mdn, Eič, Smln, Agu, Br; *dratā* (germ.) Tršk, dem. *dratēlē* (hibr.) Kur, *drātas* (germ.) Vnd, Užsl, Ktv, Trak, dem. *dratēlis* (hibr.) Pnr; *cviēkas* (sl.) Sb, Všn, *cviekelis* (hibr.) Mdš; *nēglis* (germ.), Drck, užr. dem. *negeliūkas* (hibr.) Kbr; *vinis* Klam ir pan.

Šiaipjau plačiausiai vartojamas kuodelio smaigelio pavadinimas yra su lk. norma sutampantis *viřbalas* bei jo deminutyvai. Tos šaknies variantų beveik visai neužrašyta tiktais didžiojoje dalyje žemaičių, maždaug i vakarus ir i šiaurę nuo linijos Leckavà – Tirkšliai – Pievėnai – Trimėsėdis – Rūdupiai – Eidžiōtai – Krāžiai – Giniōčiai – Rasėniai – Pašaltuonys – Jociai – Pāgramantis – Žviñgiai – Teneniai – Stiřbiškė (Kvėdarnos apylinkė) – Saūgos. Reti jie ir dalyje Pietų Lietuvos šnekų, plote tarp Kučiūnų, Daukšių, Jižno, Meřgiškių, Ōnuškio, Merklinės.

Šios šaknies deminutyvai labai aiškių atskirų arealų nesudaro. Galima tik pasakyti, kad dem. *virbalēlis* dažniausiai užrašytas vad. Müšos upyno (ypač kairiojo Müšos kranto) šnektose – Stgv, Nair, Mkn, GžnP, Kršš, Jnšk, Ps, be to, gretimai – Pbr. Forma *virbalēlis* koncentruojasi smailiame žemaičių šnekų trikampyje tarp Knabikų, Luōkės, Klýkolių.

¹⁸ Tačiau iš turimų užrašymų neaišku, ar tais variantais ir perdirbiniais vadinama kuodelio lentelė, ar reketukas (šakutė), nes pavadinimas paprastai užrašytas be objekto nusakymo, o kartais nurodomos abi realios, pvz., „lentutė ar šakutė“ Vlkv.

¹⁹ Plg. „der Wickel... Ein Wickel Flachs, Hede – der um den Wockenstock gewundene Flachs...“, žr. H. Frischbier, Preussisches Wörterbuch..., II, Berlin, 1883, p. 467.

²⁰ Plg. „die Wickelpuppe – Flachspuppe am Wocken“, H. Frischbier, Preussisches Wörterbuch..., II, p. 467.

²¹ Tuo gal iš dalies paaiškinama tai, kad daugiau kaip iš 130 tirtujų gyvenamųjų vietų šis klausimas visai neatsakytas. Ypač trūksta atsakymų iš rytų dzūkų, vakarų dzūkų atsakų kiek daugiau tėra irgi tik iš panemunės šnekų. Beveik nėra atsakų iš vakarų aukštaičių ir vakarų dzūkų šnekų maždaug tarp Jurbarko, Vilkiškės, Metelių, Lazdijų. Vos keli atsakai teturimi iš buv. Klaipėdos krašto tarmių, bet ten dėl kitos priežasties – jau senokai namie nebebuvo verpiama.

Dem. *virbaliùkas* pramaišiui su kitais tos pat šaknies variantais išsibarstęs į vakarus apytikriai nuo linijos Žeimėlis – Kapčiūnai – Panevėžys – Ėriškiai – Okainiai – Rugėnai – Zapýskis. Forma *virbalukas* užrašyta: BdŠ, Pj, Grd. Katra iš tų dviejų formų turima klaipėdiškių aukštaičių (Kul, Lauks), sunku pasakyti, kadangi *l* čia visada būna palatalizuotas.

Atskirų arealų neturi ir jvairūs *smeig-* / *smaig-* šaknies dariniai. Lk. normos (*viðbalas*) sinonimas *smeigtùkas* ryškesnio centro iš viso neturi ir yra užrašytas iš jvairių tarmių atskirų vietų – Stpr, Mkn, Bnrč, Rdp, Ltk, Klm, Šnp, Rs, Trg, Lnč, Vrk, Mnšk, Vlkv.

Užrašyta ir keletas kitokių *smeig-* šaknies darinių: *smeigtas* Tms (|| *smeigtas*), Lkč, *smeigtùvas* Grd, dem. *smeigtuvùkas* Lbnl, *kuodëlsmeigis* Jni.

Įvairuoja ir variantai su šaknies dvibalsiu *ai*. Daugiausia jie susikoncentravę ploste tarp Kušleikių, Týtuvėnų, Kalnųjų, Päsaltuonio, Rūgalių, Jocių, Nemakščių, Kełmés. Šiaurinėje to ploto dalyje iki Nemakščių ir Alėjų vyrauja dem. *smaigčiùkas*. Išskyruis Rūgaliūs, į tą bendrą plotą nepatenka dem. *smaigtùkas*, dar užr. Žr, Jknč, Kav. Forma *smaigtis* užr. Alj ir ne bendrame ploste – Rudš. Var. *smaigscìùkas* užr.: Tt, Ldv, Pau ir ne bendrame ploste – Gnt. Iš atskirų vietų dar užr.: *smaigstélē* Urv, *smaigstélis* NrnJ, *smaigstis* Btr, *smaigšcius* Kln; forma *smaigas* Trg, be to, Grip, *smaigiùkas* Pšlt, be to, Grš, *smaigùtis* Pod, var. *prýsmaigas* Jc.

Kas sau išsibarstę ir *šmaikšt-* variantai: *šmaikštélis* Sd, Ryk, Lntv, *šmaikščiùkas* Mrg, *šmaikštùkas* Urk, Jz, užr. *šmaikštis* NmjA.

Ne griežti arealai, o tik tam tikri didesnės koncentracijos plotai būdingi *kišt-* / *kyš(t)-* / *kaišt-* šaknies pavadinimų variantams. Tokių plotų yra du. Šiaurinis, aprépiantis didžiąją dalį žemaičių dūnininkų ir kai kurias paribines žemaičių dounininkų bei šiaurinių vakarų aukštaičių šnektas, iš dalies susikryžuoja su *smeig-* / *smaig-* šaknies variantų koncentracijos ploteliu. Šiaurinio ploto ribą apytikriai galima vesti per Eidžiotūs, Vidsodį, Váiguva, Päkražantį, Alėjus, Päupi, Pauliūs, Vertimūs, Rūgaliūs, Bātakius, Pägramantį, Žvingiūs, Tvaskučiūs, Žādvainus, Rietavą iki Eidžiotų. Antrojo – pietinio – koncentracijos ploto šiaurinė riba eina per Daukšiūs, Gelčiūs, Kriauniūs, Čnuškį. Čia telkiasi variantai su šaknies dvibalsiu *ai*.

Atskiri *kišt-* / *kyš(t)-* / *kaišt-* variantai užrašyti taip: *kaïštis* Vsk, Nvk, Škt, Rki, Vdk, Onš, dem. *kaiščiùkas* Gnč, Vdk, *kaištùkas* Šnp, Rgl, Srj, *keištùkas* Ždv; *kaikštis* Kriaū, Ilgn, Kč, Mrk, Lpln, dem. *kaikštélis* Svl, *kaikščiùkas* Dkš, Glč, Avž; *kÿšas* Vds, Vrt, Paul, Grdž, dem. *kyšélis* Bt, *kyšiùkas* Vg, Pkrž, Nmk, *kyšùkas* Pkrž, Alj, Pau, *kišùkas* Užv (|| *kišiùkas*), Pašl; *kÿštis* Rt (|| *kyštélis*), Tvsks, Žv, dem. *kyštùkas* Lkv, StirK, Pkrž, Šll; dem. *kiščiùkas* Gml, *kištùkas* Eidž, Lkv, Nuom, Tn, Rmč, Pgr.

Didelė dalis žemaičių dounininkų tą objektą vadina slavizmu *šváika* (plg. brus. *швайка*, „plokščia yla²²; virbalas vyžoms punti²³“). To pavadinimo ir jo variantų arealo riba, prasidėjusi Latvijos TSR pasienyje nuo Laižuvos, eina per Pievėnus, Trimėsėdį, Gadūnavą, Žl̄binus, Babrungėnus, Gintališkę, Sālantu, Serapiniūs, Žemytę. Be to, *šváika* dar užr. Rdp, Žr. Rytiniame arealo pakraštyje, maždaug iki linijos Leckavà – Dapšiai – Várdava – Gadūnàvas, vyrauja dem. *švaikèlē* (hibr.). Šio pavadinimo variantų užrašyta tik hibridai *pašváika* Šrk, *švaiķstélē* Skl (|| *šváika*). *Šváikos* areale kitokių pavadinimų teužrašyta labai retai.

²² Žr. Белорусско-русский словарь, Москва, 1962, p. 1023.

²³ Žr. З народнага слоўніка, Мінск, 1975, p. 52.

I pietvakarius nuo šváikos ploto yra nedidelis, bet aiškus — jame beveik neužrašyta jokių kitokiu pavadinimų — slavizmo *duřšliokas* ir jo variantų arealas. Arealo riba, prasidėjusi nuo Latvijos TSR sienos ties Žemýte, eina per Mišenus, Karklénus (Plungės r.), Mižukus, Rietavą, Endriejavą, Judrėnus, Veivirženius, Gargždus, Plikius, Kalotę. Be to, Lietuvių kalbos žodyno kartotekoje *duřšliokas* ta reikšme dar užr. Pj. To pavadinimo variantų irgi maža: *düršliokas* Jdr, *düršliokelis* (hebr.) Klgr, *duřlokas* Mžui, Vvr, tarm. *döršłoks* Mtč, *düršliukas* (hebr.) Klo, *dürkšlis* Plik.

Iš atskirų vietų pasitaiko dar ir kitokiu pavadinimų: *ādata* Skp, *adatā* Rmč; *yla* Gdč, Slč, Gln, Škns, Tj, Njū, *ylēlē* Pbr; *sagtùkas* Pkp; užr. *stemberis* Sg; užr. *šypas* (sl.) Tlt (*verpsčio šypas*), Al; *snirpšlýs* Aks; *špyglýs* Jdr; *špilkà* (sl.) DglšR, Žgr; *žigūlas* (plg. lenk. *žygulec*, „prietaisas prikabinti lynui prie suktuvo“²⁴) Kaug, užr. *žigolas* Kš, *žegalas* MIŠ.

Kaip prievarpstés virbalo pavadinimai (daugiausia atsitiktinai, per apsirikimą?) dar užrašyti: *kýlis* (sl.) Šv, *kyliukas* (hebr.) Jrb, *kylukas* (hebr.) Tvsk; *kratiklis* Seln, *kratyklüké* Lzd, Avž, *kretiklis* Žgr; *kukélē* Vgt; *pryvarpstiké* Šlpg, *privarps-tiké* Skbč, *varpsčiké* Pd, *varpsýklé* Vkš, *verpstélē* Lks. Daugiau kaip iš 80 po visą lietuvių kalbos plotą išsibarsčiusių vietų užrašyti nebe tikri pavadinimai, o tik jų pakaitalai, tokie, kaip: *kuōlas*, *kuolēlis*, *kuoliukas*; *medēlis*, *medūkas*, *medžiukas*; *pagaláitis*, *pagaliōkas*, *pagaliukas*, *pagalukas*; *šakalýs*, *šakaláitis*, *šakalēlis*, *šakaliukas*; *šipulýs*, *šipuliukas* ir pan.

Kaip matome, verpstés ir ypač jos dalių pavadinimų lietuvių kalbos tarmėse yra gana daug ir įvairių. Daugiausia jie yra savi, bet būna ir skolinių bei hibridų. Vis dėlto, palyginę verpstés ir jos dalių pavadinimus su viso ratelio bei jo dalių pavadinimais²⁵, turime pripažinti, kad tarp pastaruju skolinių ir hibridų yra daugiau. Tas dalykas, be įvairių kitų priežasčių, gali būti aiškinamas gana velyvu ratelio paplitimu Lietuvoje²⁶ ir tuo, kad iš pradžių ratelius dirbdavo ir pardavinėdavo svetimtaučiai meistrai, o vėliau vietiniai jų mokiniai, perėmę iš savo mokytojų ne tik tai amatą, bet ir nelietuvišką jo terminiją.

A. ИОНАЙТИТЕ

НАЗВАНИЯ ПРЯСЛИЦЫ И ЕЕ ЧАСТЕЙ

Резюме

Рассматриваются названия прядильницы (т.е. сооружения для прикрепления и поддерживания кудели) и ее частей. Констатируется, что название самой прядильницы зафиксировано обычно только в тех литовских говорах, на территории которых сохранилась реалия старинного типа, т.е. прядильница, которая не прикрепляется к самопрялке. Во всех остальных говорах более или менее полно записаны лишь названия составных частей прядильницы.

Названия прядильницы и ее частей очень часто бывают многозначными. Напр., *verpsté / verpstē* в одних говорах означает саму прядильницу, в других — вертикальный и горизонтальный столбики, образующие „ножку“ прядильницы более нового типа, в третьих — только вертикальный столбик, в четвертых — только горизонтальный столбик и, наконец, в пятых —

²⁴ Słownik języka polskiego Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego..., VIII, Warszawa, 1927, p. 734.

²⁵ Ratelio ir jo dalių pavadinimai sukartograuoti Lietuvių kalbos atlaso I tome (žemėlapiai nr. 60–63 ir jų komentarai), Vilnius, 1977.

²⁶ Žr. Lietuvių etnografijos bruozai, p. 300–301.

„голову“ прядлицы, т.е. дощечку, к которой прикалывается или привязывается кудель; *verpstūkas* в одних говорах употребляется как название всей прядлицы, в других – как общее название обоих упомянутых столбиков, в третьих – как название только вертикального столбика, а в четвертых – как название только горизонтального столбика; *rankā / -ēlē* в различных говорах употребляется в трех значениях: как общее название обоих столбиков, образующих „ножку“ прядлицы, как название вертикального столбика и как название горизонтального столбика. Многозначность особенно характерна для слов, употребляемых в качестве названий самой прядлицы и названий столбиков, образующих ее „ножку“. Устанавливается, что такая многозначность в основном обусловлена двумя причинами: названия прядлицы и ее частей в говорах уже не всегда четко дифференцируются, а собиратели материала для атласа литовского языка тоже отнюдь не всегда достаточно хорошо разбирались как в самих реалиях, так и в их названиях.

Устанавливается также, что различные названия, образованные от одного корня, часто имеют общие ареалы или хотя бы своеобразные зоны концентрации. Такие общие ареалы могут быть очень большими, напр., ареал различных названий, образованных от корня *verp-/varp-*, занимает большую часть всей территории литовского языка. В общий ареал корня *verp-/varp-* как составные части входят четкие общие ареалы отдельных многозначных названий (напр.: *vēpstis, verpsčiūkas, verpstūkas, verpsčiōkas* и др.), которые в свою очередь иногда делятся на ареалы отдельных значений. Общие ареалы названий, образованных от других корней, не так сложны, хотя в них иногда тоже выделяются более мелкие ареалы отдельных названий или значений.

Далее приводятся все зафиксированные названия самой прядлицы и ее частей: столбиков, образующих „ножку“, дощечки, к которой прикрепляется кудель, и спицы, прикальвающей кудель к дощечке. Подчеркивается, что для названия самой прядлицы употребляются только различные образования от корня *verp-/ varp-*, а в отдельных случаях ее название зависит от типа реалии, напр., в окрестностях Друскининкай прядлица старинного типа – *vēpstis*, прядлица нового типа – *verpsčiōkas*. Даётся также география каждого названия, указывается происхождение заимствований. Констатируется, что, по сравнению с названиями самопрялки и ее частей, среди названий прядлицы и ее частей заимствований меньше. Это явление отчасти объясняется сравнительно поздним появлением самопрялок в Литве и тем, что обычно их изготавливали мастера не литовцы.